

SOCIOEKONOMICKÉ FAKTORY A PODMIENKY OVPLYVŇUJÚCE ZMENY KRAJINNEJ ŠTRUKTÚRY POPRADSKEJ KOTLINY

*Vladimír SOLÁR*¹

Abstract: *The landscape structure is permanently changing in the dependence on the heterogeneous factors and conditions. In the recent period the ascendant changes are mostly those which reflect the development of human society and its activities in the country. The goal of this contribution is to clarify and to analyse socioeconomic factors and conditions affecting the existing trends of the landscape structure development in Poprad basin. Within the framework of these changes, four partial groups are coming forth. Population and settlements, urbanisation, suburbanisation but mostly the economy through its individual sectors, they all together evidently transform the landscape structure of Poprad basin. Detailed understanding of these factors and conditions is crucial from the aspect of prediction of the examined territory.*

Key words: *Poprad basin, landscape structure, changes, factors, conditions*

ÚVOD

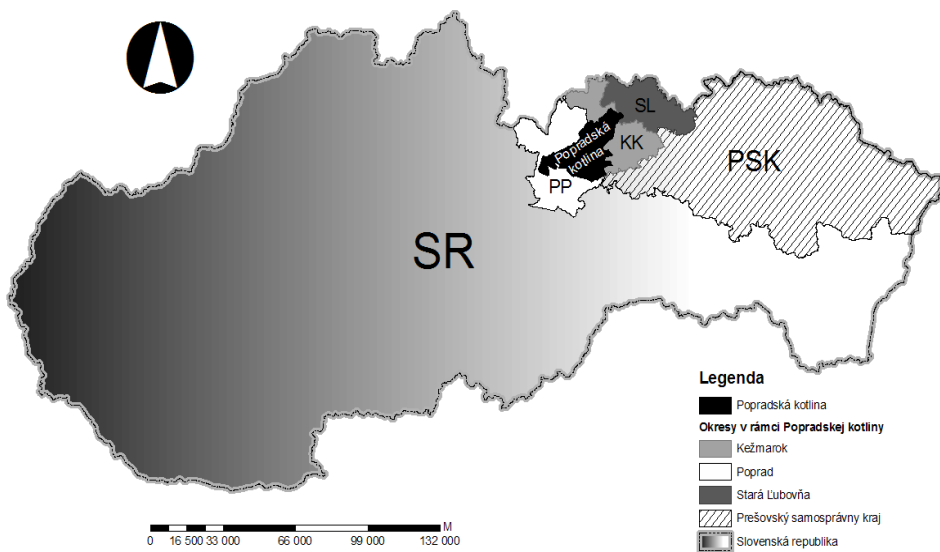
Vzhľadom k dostupnosti a výpovednej hodnote mapových podkladov z aspektu skúmania zmien krajinnej štruktúry predmetného územia, analyzujeme jednotlivé socioekonomické faktory a podmienky retrospektívne – za ostatných 250 rokov. V tomto kontexte patria socioekonomické faktory a podmienky k najprogresívnejším činiteľom zmien krajiny. V sledovanom časovom období svet i mentalita ľudí prechádza výraznými určujúcimi zmenami determinovanými predovšetkým človekom a jeho aktivitami. Rozvoj spoločnosti v tomto období výrazne akceleruje a zmeny sú najmarkantnejšie viditeľné práve v krajine. A priori v tomto širokom spektre zmien má dôležité postavenie práve meniaci sa krajina - krajinná štruktúra. Krajina ako element ľudského bytia zohráva významnú rolu a aj preto sa mnohé vedné disciplíny, počnúc geografiou zaoberajú jej retrospektívnym výskumom. Najmä v posledných decéniách je výskum zameraný na detailné poznanie krajiny nielen v teoretickej rovine, ale aj na využitie takto získaných poznatkov v analýzach, syntézach či iných aplikačných teóriách riešiacich ochranu, manažment a predovšetkým možné trendy vývoja krajiny. Zachovanie diverzity, či ekologickej stability krajiny by malo byť predmetom záujmu človeka - spoločnosti a objasnenie jej doterajších vývojových trendov má byť prvotným impulzom k ich rozpoznaní, porovnaniu a naplneniu v chronologickom aspekte smerom do budúcnosti. Skúmané územie ohraničené geomorfologickou hranicou Popradskej kotliny sa nachádza v severozápadnej časti východného Slovenska na úpätí Vysokých Tatier. Z hľadiska územno-správneho členenia Slovenskej republiky patrí do Prešovského samosprávneho kraja, kde sa rozprestiera v

1 **RNDr. Vladimír Solár** Katedra geografie a regionálneho rozvoja, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove, ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: solar.vladimir@gmail.com

v okresoch Poprad, Kežmarok a Stará Ľubovňa (Mapa 1). Predmetné územie má rozlohu 519,15 km² a čiastočne alebo úplne doň spadá 44 katastrálnych území jednotlivých obcí.

Mapa 1

Poloha Popradskej kotliny

Autor: Solár Vladimír

TEORETICKO-METODOLOGICKÉ VÝCHODISKÁ PROBLEMATIKY

Súčasná krajina a jej štruktúra je výsledkom postupných zmien pôvodnej prírodnej krajiny pod vplyvom človeka (Feranec, Oťaheľ, 2001). Vývoj spoločnosti dlhodobo napreduje čím sa menia jej nároky a potreby, ktoré následne menia spôsob využívania krajiny s priamym dopadom na samotnú krajinnú štruktúru. Krajinná štruktúra má v geosystéme krajiny výnimočné postavenie. Je to jej viditeľná povrchová časť, tvoriaca bezprostredné hmotné prvky prostredia života človeka, aj veľkého množstva organizmov. Preto je to sféra, o ktorú má človek najbezprostrednejší záujem, je hlavným cieľom zmien štruktúry krajinného prostredia človeka. Jej prvky sú zároveň hlavnými výslednými prvkami návrhov krajinných plánov. Výsledkom krajinných plánov je predovšetkým návrh optimálneho usporiadania práve druhotnej štruktúry krajiny (Miklós, Izakovičová, 1997).

Zmeny vo využívaní krajiny sú územne diferencované v závislosti na fyzicko-geografických a humánno-geografických podmienkach. Medzi jednotlivými regiónmi existujú značné rozdiely, najmä v charaktere zmien využívania pôdy, resp. hospodárenia s pôdou (Michaeli, 2005).

Štruktúra krajiny je temporálno-chorický fenomén. Nie je stála, ale prebiehajú v nej neustále arytmičné či rytmické zmeny v čase. Práve tieto zmeny sú podmienené rôznymi lokálnymi, či globálnymi faktormi a podmienkami, ktorých objasnenie a detailná analýza je hlavným cieľom tohto príspevku. Významným nástrojom skúmania zmien krajiny

nej štruktúry sú mapové podklady. Historické mapy I., II., a III. vojenského mapovania Popradskej kotliny pochádzajú z rokov 1782 – 1887 a sú veľmi cennými a relevantnými podkladmi adekvátnej mierky k skúmaniu vývojových zmien krajiny. Na tieto mapy chronologicky nadväzujú vojenské topografické mapy z roku 1956, topografické mapy ČSSR z rokov 1972-1986 a ortofotosnímky získané metódou DPZ spoločnosťami EUROSENSE s.r.o. a GEODIS Slovakia s.r.o.) z rokov 2002 – 2003 resp. 2005-2007. Ďalšími informačnými zdrojmi sú: široko dostupná odborná literatúra prezentujúca chronologický sled udalostí ovplyvňujúcich skúmané územie, ďalej archívne pramene, štatistické materiály a monografie jednotlivých obcí. Štúdiom informačných zdrojov, analýzou a komparáciou mapových podkladov boli vyčlenené hlavné socioekonomické činitele zmien krajinnnej štruktúry Popradskej kotliny. Štatistické materiály sú viazané na časové horizonty, totožné s obdobím vyhotovenia jednotlivých mapových podkladov. Pestrá mozaika socioekonomických faktorov a podmienok viedla k vytvoreniu jej štyroch parciálnych skupín.

SOCIOEKONOMICKÉ FAKTORY A PODMIENKY

Človek nemôže bez krajiny dlhodobo prežívať, ale krajina bez človeka môže prežívať akokoľvek dlho. A práve preto by sa ľudská spoločnosť ako nežiaduci faktor v krajine a spúšťač socioekonomických procesov mala snažiť o udržiavanie symbiózy medzi zložkami, krajinnými prvkami a socioekonomickými javmi reprezentujúcimi krajinnú štruktúru.

Ako uvádza Jančura (1999), rozhodujúci vplyv na rozvoj osídlenia mali okrem prírodných podmienok aj podmienky socioekonomické a každá výrazná spoločenská zmena priniesla zmeny do usporiadania krajinnnej štruktúry.

Spôsob, akým človek využíva krajinu, je sčasti závislý od prírodných podmienok, sčasti je však autonómny. Tú istú krajinu možno využívať rôznym spôsobom v závislosti od cieľov a ekonomických možností (Urbánek, 1994). Každú transformáciu krajiny je potrebné vnímať v kontexte spoločensko-ekonomických udalostí, ktoré sa udiali za určité časové obdobie v minulosti (Žigrai, 2000).

OBYVATEĽSTVO A SÍDLA

Pôsobeniu ľudského spoločenstva priradujeme určitý status následku, často bez skúmania jeho príčinnosti (Jančura, 1999). Akúkoľvek aktivitu človeka v krajine treba z aspektu zmien krajinnnej štruktúry považovať za významnú. Najväčšia hustota osídlenia v Slovenskej republike je práve v kotlinách, nevynímajúc pritom Popradskú kotlinu. Počet obyvateľov, ktorí žijú na určitom území, participujú na jeho využívaní, výrazne ovplyvňuje krajinnú štruktúru.

Na začiatku sledovaného obdobia, konkrétne koncom 80. rokov 18. storočia žilo na území Popradskej kotliny 35 154 obyvateľov (Tab.1).

Tab. 1: *Obyvateľstvo a sídla Popradskej kotliny*

Popradská kotlina	1787	1828	1880	1948	1991	2 003	2007
Počet sídel	51	51	48	46	43	43	43
Počet obyvateľov	35 154	42 083	40 214	63 446	134 529	147 278	149 011

Zdroj: Vlastný výskum

Do roku 2007 stúpol ich počet viac ako štvornásobne na 149 011. V druhej polovici 18. storočia bolo na predmetnom území 51 sídelných jednotiek obecného či mestského charakteru. Najľudnatejšie bolo mesto Kežmarok so 4 170 obyvateľmi a naopak najmenej mali Pikovce (časť obce Abrahámovce) - 77 a Hôrka - 78 obyvateľov. Priemerná hustota obyvateľstva bola v tomto období 68 obyvateľov/km². Vývojom sídelnej štruktúry (zlučovanie obcí, vznik nových obcí) sa do roku 2007 zredukoval počet obcí na 43. Najľudnatejším bolo mesto Poprad s 54 931 obyvateľmi a najmenej, 230 obyvateľov mali Abrahámovce. Priemerná hustota obyvateľstva sa tak zvýšila na 287 obyvateľov/km². V sledovanom období vznikli administratívne nové obce: Svit (1946), Mlynčeky (1956) a v rámci Popradu mestská časť Kvetnica. Postupným zlučovaním Kvetnice, Matejoviec, Popradu, Spišskej Soboty, Stráží a Veľkej vzniklo kompaktné mesto Poprad. Nižná a Vyšná Šuňava tvoria od roku 1974 jednotnú obec Šuňava, obdobne i Hôrka, Kišovce, Ondrej a Primovce sú od druhej polovice 19. storočia kompaktnou obcou Hôrka. Filice sú od roku 1924 súčasťou Gánoviec a Strážky od roku 1972 patria pod mesto Spišská Belá a napokon Pikovce sú od roku 1895 súčasťou Abrahámoviec. V kontinuite s rozvojom priemyslu dosiahol najprogresívnejší rast počtu obyvateľov mesto Poprad (1160 obyvateľov v roku 1890 až 54 931 obyvateľov v roku 2007) a Svit (bez obyvateľstva v roku 1934 až po 7474 obyvateľov v roku 2007). Štatút mesta mali do roku 1876 tieto sídla: Poprad, Veľká, Spišská Sobota, Stráže, Matejovce, Spišská Belá, Vrbov, Lubica, Tvarožná, Kežmarok a Podolíne. V roku 1880 už len Poprad, Spišská Sobota, Matejovce, Stráže, Veľká, Spišská Belá, Kežmarok a Podolíne. V nasledujúcom časovom horizonte (1948) pribudlo mesto Svit a Vysoké Tatry, naopak štatút mesta stratili Matejovce, Veľká, Stráže a Spišská Sobota. Tento stav počtu mestských sídel pretrval až do roku 2007. Súvislou zástavbou nielen v intravilánoch týchto obcí ale aj postupnou expanziou vo všetkých ostatných obciach, sa podstatne menila krajinná štruktúra predovšetkým úbytkom lesa, ornej pôdy a trvalých trávnych porastov.

URBANIZÁCIA

Urbanizácia sa v Popradskej kotline začína markantnejšie prejavovať v kontinuite s rozvojom priemyslu v povojnových rokoch. Pôvodným najvýznamnejším a najväčším strediskom Popradskej kotliny bol do 19. storočia Kežmarok. Napojením sa na hlavné dopravné línie, však na prelome 19. a 20. storočia získalo mesto Poprad explicitné výhody dostupnosti, ktoré podnietili jeho rast. S rozvojom dopravnej infraštruktúry dochádzalo k výstavbe obytných a priemyselných objektov na úkor priľahlej pôdy. Urbanizačný proces, charakteristický pre celú Slovenskú republiku v 70. až 90. rokoch 20. storočia možno pozorovať aj v ostatných mestách Popradskej kotliny (Svit, Vysoké Tatry, Kežmarok, Spišská Belá a Podolíne), no nie v tak významnom pomere ako v Poprade. V procese urbanizácie vzniklo mesto Poprad súvislou zástavbou krajiny medzi menšími susednými mestečkami - obcami Poprad, Veľká, Spišská Sobota, Matejovce, Stráže a Kvetnica.

Administratívne je vyčlenené od roku 1946, čím tvorí kompaktné centrálné mesto - miesto Popradskej kotliny a hlavný východiskový bod do Vysokých Tatier. Mesto Vysoké Tatry zastáva predovšetkým rekreačno-liečebnú funkciu a výstavba na jeho území je obmedzená. Najvyššia 67% miera urbanizácie v zmysle skúmaných časových horizontov bola v roku 1991 (Tab.2).

Tab. 2: *Urbanizácia Popradskej kotliny*

Popradská kotlina	1787	1828	1880	1948	1991	2003	2007
Urbanizácia	43%	43%	33%	42%	67%	61%	62%

Zdroj: Vlastný výskum

SUBURBANIZÁCIA

Podľa Matloviča (2001) je suburbanizácia komplexný transformačný proces prebiehajúci v súčasných postkomunistických mestách. Nástup suburbanizácie je spojený s dvoma podmieňujúcimi faktormi: faktor socioekonomickej transformácie podmienenej pádom komunistických režimov na prelome 80. až 90. rokov 20. storočia a faktorom globalizácie.

Urbanizácia sa najvýraznejšie prejavila v meste Poprad, a tak po jeho zavŕšení v procese suburbanizácie zohrávajú dôležitú úlohu práve sídla nachádzajúce sa v jeho tesnej blízkosti. Individuálnou bytovou výstavbou je proces suburbanizácie realizovaný najmä v týchto obciach: Gánovce, Hozelec, Hôrka a Švábovce. V triumviráte mestských sídel Poprad - Kežmarok - Vysoké Tatry sú prejavy suburbanizácie markantné v Mlynici, Veľkej Lomnici, Huncovciach, Starej Lesnej a Novej Lesnej. Vo východnej časti skúmaného územia je tento proces málo rozvinutý a na zmenách krajinej štruktúry sa podieľa minimálne. V spomínaných suburbanizovaných sídlach dochádza k rapídному navýšeniu celkovej zastavanej plochy v jednotlivých intravilánoch za relatívne krátke časové obdobie, dvoch decénií. Suburbanizačný proces sa prejavil poklesom miery urbanizácie na úroveň 62 %, čo zodpovedá hodnotám urbanizácie spreď roka 1980 (miera urbanizácie v tomto roku bola 63 %) a urbanizácií z roku 2007.

HOSPODÁRSTVO

Hospodárstvo je jedným z najdynamickejšie meniacich sa atribútov spoločnosti. Jeho historické premeny odrážajú trendy vo vývoji konkrétnej krajiny a reflektujú aj zmeny jej krajinej štruktúry.

Primárny sektor

Až do obdobia rozmachu priemyslu tvorilo poľnohospodárstvo základ hospodárstva v Rakúsko-Uhorsku. Postoj k obrábaniu pôdy sa postupne mení po zavedení urbára v roku 1767. V poľnohospodárskej výrobe, nevynímajúc Popradskú kotlinu sa začali uplatňovať inovatívne postupy (trojpoľný oševný systém, meliorácia, mechanizácia a iné). Poľnohospodárstvo sa do prvej polovice 20. storočia vyznačovalo nízkou intenzifikáciou. Kolektivizácia priniesla novú formu hospodárenia s pôdou, tzv. Jednotné roľnícke družstvá (JRD), ktoré v rokoch 1949 - 1990 tvorili základ poľnohospodárskej výroby a ich funkčnosť sa prejavila v celej Popradskej kotline. Tieto ale aj iné vplyvy poľnohospodárstva a lesného hospodárstva na krajinnú štruktúru boli podmienené najmä

legislatívne. Pôvodná rozdrobená poľnohospodárska krajina Popradskej kotliny s typickými terasovitými poličkami o ploche niekoľko árov sa socialistickou kolektivizáciou poľnohospodárstva zmenila na veľkoošáčinovú priemyselno-poľnohospodársku krajinu s lánmi o ploche niekoľko desiatok hektárov. Sprievodným javom spriemyselnovania poľnohospodárskej výroby boli významné zmeny vo fyzickogeografickej štruktúre krajiny, prejavujúce sa napr. plošným odvodňovaním zamokrených plôch, plošnou likvidáciou medzí, mokradí, remízok a vytváraním holorubov.

Vodné hospodárstvo do druhej svetovej vojny tvorilo málo rozvinutú oblasť hospodárstva na území Popradskej kotliny. Ojedinelými zásahmi do krajinnej štruktúry bolo umelé budovanie protipožiarnych vodných tokov a vodných tokov k mlynským náhonom. S rozvojom poľnohospodárstva dochádzalo k odvodneniu zamokrených území najmä na severnom okraji Popradskej kotliny. Po druhej svetovej vojne bolo v Popradskej kotline vybudovaných 11 vodných nádrží a rybníkov, ktoré svojim vznikom výraznejšie ovplyvnili charakter krajinnej štruktúry, reflektujúc pritom potreby rozvoja vodného hospodárstva, no najmä poľnohospodárstva. Patria tu tieto vodné nádrže: Batizovce, Kežmarok, Mlynčeky (1, 2), Starý mlyn, Stráne pod Tatrami, Vrbov (1, 2, 3), Zlatná a vodná nádrž Žakovce. Batizovská vodná nádrž o rozlohe 8 ha patrí medzi najmladšie a vznikla v dôsledku ťažby štrku v extraviláne obce Batizovce.

Vodné nádrže Mlynčeky sú dve za sebou vybudované akumulčné nádrže s celkovou rozlohou 7,2 ha. Ležia na profile potôčika Hlboká voda s nízkou výdatnosťou a preto sú naplňané aj bočným odberom z Kežmarskej Bielej vody. Do prevádzky boli uvedené v roku 1960 a sú raz ročne vypúšťané. V tomto období vznikli aj vodné nádrže Vrbov 1, 2, 3 (27 ha), Žakovce (22,5 ha) a Kežmarok (10,5 ha) ležiace v profiloch Vrbovského potoka (Bojko, 2007). Hrádze sú zemné, sypané, s výškou 4,3 m (Vrbov 3) a 6,0 m (Žakovce, Kežmarok). Majú betónové bočné prepady a betónové výpustné objekty s dvojitém dreveným hradením v oceľových vodiacich profiloch (<http://polovnictvo.pluska.sk>). Najmenšia vodná nádrž Stráne pod Tatrami je situovaná západne od Kežmarku na Stránskom potoku s rozlohou 1,2 ha. Vodná nádrž Starý mlyn s rozlohou 3,7 ha sa nachádza v katastrálnom území Štrby a je tvorená 4 m vysokou sypanou zemnou hrádzou s betónovým výpustným objektom. Hladinu oživuje ostrov situovaný v strede nádrže. Na korune hrádze je spevnená komunikácia, kedysi slúžiaca ako prístup k poľnohospodárskym objektom. A napokon vodná nádrž Zlatná nachádzajúca sa severovýchodne od Kežmarku s plošným výmerom 6 ha. Väčšina týchto vodných nádrží slúži rybárom na chovanie a lovenie rýb. V rokoch 2005-2009 vznikli pri ťažbe štrku v extraviláne Veľkej Lomnice umelé jazierka bez špecifického účelu ich využitia.

Prírodný potenciál Popradskej kotliny nebol a nie je bohatý na nerastné suroviny, čím ich ťažba tvorí nevýrazné odvetvie hospodárstva v tomto regióne. V 18. storočí sa ťažil vápenec v okolí Lučivnej a začiatkom 20. storočia prebiehala ťažba travertínu v Gánovciach. V povojnových rokoch s rozvojom stavebníctva začala intenzívna ťažba štrku rôznych frakcií juhozápadne od Batizoviec a jeho povrchová ťažba neustále prebieha. Vznikajú tu konkávne formy reliéfu, ktoré po vyťažení štrkopieskov zaplavuje voda. V rokoch 2005 – 2009 sa štrkopiesky ťažili aj na ložisku severozápadne od Veľkej Lomnice.

V 19. storočí sa začala ťažiť mangánová ruda v Kišovciach - Švábovciach. Najväčší rozvoj ťažby bol v rokoch 1955 – 1960, kedy sa vyťažilo 150 - 200 t rudy (Michaeli, 2007). Nerentabilita ložiska mala za následok ukončenie ťažby v roku 1971.

Sekundárny sektor

Prvými významnými priemyselnými podnikmi v Popradskej kotline boli Papiereň Poprad založená už v roku 1692, ktorá vyrábala kvalitný papier a v roku 1876 prešla na strojom výrobu. Druhou továrňou bol Tatrasmalt v Matejovciach založený okolo roku 1845, v tom čase to bola len dielňa na výrobu česadiel na kone. Neskôr začala vyrábať aj iné výrobky z plechu. Popradský pivovar bol založený v roku 1859 a o rok nato bola v Kežmarku založená Mechanická pradiareň a tkáčovňa ľanu, ktorá bola prvou priemyselnou ľanárskou továrňou nielen na území Slovenska, ale aj na území bývalého Uhorska. V Spišskej Belej sa od roku 1898 vyrábali tabakové výrobky v tamojšej továrni. Markantnejšie sa priemysel rozvíjal až v 20. storočí, kedy boli postavené rozľahlé výrobné komplexy medzi Popradom a Matejovcami, a tiež Popradom a Spišskou Sobotou. V tomto priestore sú situované podniky Tatravagónka, a.s. - výroba železničných vozňov, Whirlpool a.s. - výroba domácich spotrebičov, práčky, Scametatra, s.r.o. - subdodávateľ pre Whirlpool, výroba plastických foriem, Prima-subdodávateľ pre Whirlpool, výroba plastických foriem, Tatramat a.s. - výroba bojlerov a ohrievačov na vodu.

Významné miesto v rozvoji priemyslu po druhej svetovej vojne zaujímal potravinársky priemysel, najmä pivovar ale aj ďalšie podniky ako Mraziarne a Baliarne Poprad a konzerváreň Tatrakon (Malovcová 1998).

V roku 2004 bola schválená koncepcia výstavby priemyselného parku Poprad - Matejovce o rozlohe 10 ha, ktorý je v roku 2008 plne obsadený, prenajatý siedmymi investormi (www.poprad.sk). Západne od Popradu postavila v rokoch 1934-37 firma Baťa prevádzku na výrobu umelého hodváhu a 40 domov pre zamestnancov podniku, tzv. „Baťové domčeky“. Osada sa rozrástla a už v roku 1946 tvorila samostatnú administratívnu jednotku so štatútom mesta. Dominantný chemický priemysel vo Svite reprezentujú spoločnosti Chemosvit a.s.-polygrafické obaly a Tatravit a.s. - výroba pančuchového tovaru. V roku 1993 bol v Podolínci vytvorený väčší priemyselný podnik - Polyform špecializujúci sa na výrobu - predaj tepelných a zvukových izolácií z expandovaného polystyrénu.

Terciárny a kvarciárny sektor

Výrazným činiteľom ovplyvňujúcim zmeny využitia krajiny na predmetnom území z aspektu dopravnej infraštruktúry bola výstavba železnice. Budovanie jednokoľajovej Košicko - Bohumínskej železničnej trate prebiehalo v rokoch 1868-1872. Samotná prevádzka sa na jednotlivých úsekoch začínala takto: Žilina - Poprad 8.12.1871 a Poprad - Spišská Nová Ves 12.12.1871. Spreádzkovaním celoštátnej železničnej trate vzrastali požiadavky na výstavbu regionálnych tratí. Prvá koncesia na výstavbu železnice Poprad - Kežmarok - Spišská Belá bola udelená mestu Kežmarok v roku 1881, to ju však nevyužilo. Jej stavba napokon začala s oneskorením a spojznená bola od 18.12.1889 (www.zsr.sk). Táto železničná trať na území Popradskej kotliny nekončila v Spišskej Belej, ale už v roku 1893 bola predĺžená do Podolínce - najvýchodnejšieho mesta skúmaného územia. Popradská kotlina bola takto prepojená železničnou traťou v celej dĺžke západo - východným smerom. V prvej polovici 90. rokov 19. storočia založili panovníci uhorského štátu v katastrálnom území Veľkej Lomnice novú osadu, takto vznikla Tatranská Lomnica ako prvé klimatické kúpele Vysokých Tatier. Tá sa však musela presadiť v silnej konkurencii Starého Smokovca, ktorý mal už tradíciu i potrebné vybavenie. V dôsledku toho v roku

1893 bolo rozhodnuté o výstavbe miestnej železnice zo Studeného Potoka do Tatranskej Lomnice. Prevádzka na železnici sa začala 1.9.1895 a spočiatku mala len sezónny charakter. V roku 1896 došlo k otvoreniu ozubnicovej trate zo Štrby na Štrbské Pleso a v rokoch 1906-1912 bola vybudovaná Tatranská električná železnica spájajúca Poprad so Starým Smokovcom, Tatranskou Lomnicou a Štrbským Plesom (www.zsr.sk).

Výstavba niekoľkých desiatok kilometrov železničných tratí v Popradskej kotline markantnejšie zmenila ráz krajiny, najmä vytvorením líniových bariér antropogénneho charakteru. Vo všetkých obciach, ktorými prechádza železničná trať boli postavené železničné zastávky s príslušnými staničnými budovami. Prekonávaním prírodných bariér vznikli mnohé antropogénne prvky vo forme mostov a kamenno-betónových stien spevňujúcich svahy lemujúce železničnú trať. Cestná sieť v 18. a 19. storočí mala výhradne prírodný charakter, tvorený spevnenou pôdou so sprievodnou vegetáciou drevín. Vývojové trendy v automobilovej doprave začiatkom 20. storočia mali za následok progresívnejšie budovanie cestnej siete predovšetkým na už existujúcich starých poľných cestách - ich postupným rozširovaním, asfaltovaním a tiež výstavbou nových železo - betónových mostných objektov. V mestách Poprad, Kežmarok, Podolíne a v meste Vysoké Tatry, respektíve v jeho osadách Starý Smokovec a Tatranská Lomnica vznikli priestranné autobusové stanice. V blízkosti komunikácii vznikali v druhej polovici 20. storočia čerpacie stanice pohonných hmôt. V roku 2009 realizáciou diaľničných úsekov Važec - Mengusovce a Mengusovce - Jánovce vznikla v Popradskej kotline výrazná antropogénna bariéra. Diaľnica vstupuje na územie Popradskej kotliny severne od Štrby, ďalej prechádza jej južným okrajom cez Poprad až k Jánovciam na juhovýchodnom okraji územia. V roku 1938 vzniklo v rámci obranných opatrení pred druhou svetovou vojnou západne od Popradu poľné letisko. Na letisku až do roku 1970 bola iba trávnatá vzletová a pristávacia dráha a až kvôli organizácii Majstrovstiev sveta v klasickom lyžovaní na Štrbskom Plese bola postavená a daná do prevádzky betónová vzletová a pristávacia dráha s adekvátnou administratívnou budovou.

Obchod v kontexte s rozvojom dopravy v posledných decéniách markantnejšie ovplyvňuje krajinnú štruktúru najmä výstavbou rozľahlých obchodných či zábavno-obchodných centier pri strategických dopravných ťahoch či uzloch. Najväčšia koncentrácia týchto obchodných priestorov je medzi Popradom a Svitom, kde pôsobí 8 nadnárodných spoločností. V intravilánoch miest Poprad a Kežmarok sú situované ešte ďalšie štyri nadnárodné spoločnosti so svojimi rozľahlými obchodnými priestormi.

V oblasti zdravotníctva vznikli dva rozľahlé komplexy nemocníc. Prvý vznikol v Kežmarku roku 1907 prestavaním Meeseho hotela na nemocnicu a jej postupným zveľaďovaním v nasledujúcich rokoch. Prvé údaje o organizovanej zdravotnej starostlivosti v Poprade siahajú na začiatok 20. storočia. Nemocnica Tatra v Poprade - Spišskej Sobotě bola otvorená 10. decembra 1911. V roku 1918 prešla nemocnica do vlastníctva Československého Červeného kríža a období predmníchovskej republiky ju rozšírili nákladom poldruha milióna korún. Jej činnosť trvala do roku 1974, kedy bola otvorená nová moderná nemocnica v Poprade. Budova nemocnice v Spišskej Sobotě chátrala a v roku 2005 bola asanovaná.

Ihriská a iné športoviská predstavujú začiatkom 20. storočia dosiaľ nepoznané prvky krajiny štruktúry. Počas 20. storočia sa do povedomia ľudí čoraz viac dostáva šport a následne vznikajú športoviská na jeho realizáciu. V oblasti športu sú dominant-

né futbalové ihriská nachádzajúce sa takmer vo všetkých obciach Popradskej kotliny s výnimkou obcí Abrahámovce, Nová Lesná, Malý Slavkov, Stráne pod Tatrami, Štôla, Tvarožná, Vlková a Vojňany. S rozvojom hokeja vzniká 22. februára 1958 umelá ľadová plocha a v roku 1973 nový krytý zimný štadión v Poprade. V 90. rokoch je postavený aj Kežmarský krytý zimný štadión. Pre halové športy boli postavené športové haly vo Svite a v Poprade (11.11. 2006 ARÉNA Poprad). Kryté bazény sú v Poprade, Svite a otvorené kúpaliská vo Vrbove a Kežmarku. Rozlohou najväčším športoviskom je 27 jamkový golfový areál, ktorý sa rozprestiera na ploche 120 ha v katastrálnom území obce Veľká Lomnica.

ZÁVER

Územie Popradskej kotliny malo a má strategické postavenie v rámci Slovenskej republiky. Jej krajinná štruktúra vždy bola a je podliehajúca výrazným antropogénnym vplyvom. Z podrobnej analýzy socioekonomických faktorov a podmienok ovplyvňujúcich krajinnú štruktúru Popradskej kotliny vyplynuli štyri dominantné skupiny. Azda najvýraznejšie pretvára krajinnú štruktúru predmetného územia štvrtá parciálna skupina, ktorú tvorí hospodárstvo a jeho jednotlivé sektory. Obyvateľstvo svojimi každodennými aktivitami rozširuje antropogénne modifikované územie na úkor okolitých krajinných štruktúr. Popradská kotlina mala významnú tranzitnú polohu, ktorej pozícia sa v priebehu ostatných 250 rokov upevnila najmä primeranou inováciou dopravnej infraštruktúry. Doprava zapríčinila vzostup hospodárstva predovšetkým rozvojom priemyslu a výstavbou priemyselno-obchodných areálov. Ťažba v celom svojom rozsahu nezanechala na území markantné krajinné zmeny. Väčší vplyv malo vodné hospodárstvo, ktoré reguláciou tokov, budovaním vodných nádrží a rybníkov podstatne pozmenilo zasiahnutú krajinnú štruktúru. Začiatkom 20. storočia nadobúdajú aj areály športu, centrálna zdravotnícke zariadenia a obchodné centrá svoje neodmysliteľné miesto v zastúpení prvkov krajiny štruktúry. Prezentované skupiny faktorov a podmienok, respektíve ich interné aktivity zo socioekonomického aspektu komplexne vystihujú realizované zmeny krajiny štruktúry Popradskej kotliny za ostatných 250 rokov.

Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0451/10

LITERATÚRA

- BOJKO, L.. (2007): Malé vodné nádrže v povodí rieky Poprad. Hlas povodia - časopis SVP, OZ Košice, č.3, roč. 27, s. 6-7, ISSN 1336-4596.
- BOLTIŽIAR, M., OLAH, B. (2009): Krajina a jej štruktúra (Mapovanie, zmeny a hodnotenie). Nitra: Fakulta prírodných vied Univerzity Konštantína filozofa v Nitre, 2009. Vysokoškolské skriptá. 1. vydanie. 160 s. ISBN 978-80-8094-552-7.
- FERANEC, J., OŤAHEL, J. (2001): Krajinná pokrývka Slovenska (Land cover of Slovakia). Bratislava: Veda, 2001. 124 s.
- JANČURA, J. (1999): Development aspects of the land cover (secondary landscape structure) and their relation to the character. Ekológia (Bratislava), Vol. 19, Supplement 2, ÚKE SAV, Bratislava, p. 177-187.

- MALOVCOVÁ, B. (1998): Poprad po druhej svetovej vojne - Priemysel, s. 369-397, In: CHALUPECKÝ, I. ed.: Dejiny Popradu, ORIENS Košice pre mesto Poprad, 571 s., ISBN 80-88828-12-0
- JANČURA, P. (1999): Vývojové aspekty druhej krajiny štruktúry a ich vzťah ku formovaniu krajinného obrazu. In: Hrnčiarová, T., Izakovičová, Z. (eds.): Krajinné-ekologické plánovanie na prahu 3. tisícročia. Bratislava: Ústav krajiny ekológie SAV, s. 199-206.
- KROPILÁK, M., et al., (1977): Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I. VEDA, SAV Bratislava, s. 528
- KROPILÁK, M., et al., (1977): Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II. VEDA, SAV Bratislava, s. 520
- KROPILÁK, M., et al., (1978): Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III. VEDA, SAV Bratislava, s. 536
- LABUDA, V., ŠMÁLIK, M.(eds.): Dejiny Veľkej Lomnice, Neografia a VL-Grafik pre OÚ Veľká Lomnica, s. 391, ISBN 978-80-970053-0-6
- MATLOVIČ, R. (2001): Transformačné procesy a ich efekty v intraurbánnych štruktúrach postkomunistických miest. In: Premeny Slovenska v regionálnom a didaktickom kontexte. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Matthiae Belli, Geografické štúdie, Nr. 8, UMB Banská Bystrica, s 73-81.
- MICHAELI, E. (2005): Transformácia využívania kultúrnej krajiny na príklade katastrálneho územia Jakubany za ostatných 50 rokov. Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy, XLIII., Folia Geographica 8, PU Prešov, s.108-115
- MICHAELI, E. (2007): Nerastné bohatstvo Slovenskej republiky. FHPV PU Prešov, 76 s.
- MICHAELI, E., (2008): Zmeny vo využívaní krajiny vo vidieckom sídle Jakubany v Levočských vrchoch v Slovenskej republike. In: Maligowski, M., Piega, J. eds.: Przemiany przestrzeni wiejskiej w Polsce i na Słowacji. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, 2008, s. 25 - 37.
- MIKLÓS, L., IZAKOVIČOVÁ, Z. (1997): Krajina ako geosystém. Bratislava: SAV,1997, 153 s.
- OLAH, B., BOLTÍŽIAR, M., (2009): Land use changes within the Slovak biosphere reserves zones. In: Ekológia (Bratislava), roč. 28, Vol. 2, 2009. s. 127-151. ISSN 1335-342X
- URBÁNEK, J. (1994): Ochrana krajiny z hľadiska časopriestorových štruktúr. In: Geografický časopis, roč. 46, č. 1 (1994), s. 49-61.
- ŽIGRAI, F. (2000): Význam časopriestoru pri transformácii kultúrnej krajiny. In: Acta Facultatis Rerum Naturae Universitatis M. Belli, Geografické štúdie č. 6, FHPV UMB, Banská Bystrica, s. 51-60.
- http://www.zsr.sk/slovensky/historia-zeleznic/1873-1918/miestne-zeleznice/miestna-zeleznica-v-udoli-popradu.html?page_id=1394 25.3.2010
- <http://polovnictvo.pluska.sk/polovnictvo-a-rybarstvo/rybar/z-nasich-revirov/2009/kezmarske-rybarstvo.html> 25.3.2010
- http://www.poprad.sk/?id_menu=40597&firmy_slovenska_flag=0 4.3. 2010

SOCIOECONOMIC FACTORS AND CONDITIONS AFFECTING THE CHANGES OF THE LANDSCAPE STRUCTURE OF POPRAD BASIN

Summary

Changes of the landscape structure are caused by the influence of various factors and conditions. We rank socioeconomic factors and conditions among those ones which significantly condition these changes. Poprad basin is one of the most densely populated basins in the Slovak republic, what even accentuates this fact. In the monitored period of the last 250 years, quadruple rise of the population was recorded. Three new municipalities emerged in the settlement structure (Mlynčeky, Svit and Vysoké Tatry) as well as Šuňava municipality which was created by the unification of Nižná Šuňava and Vyšná Šuňava. By the gradual affiliation to the dominant settlement ten more municipalities ceased to exist. The urbanisation process of the Poprad basin culminated in 1990's at the level of 67%. After this period the suburbanisation process could be seen around the cities of Poprad, Kežmarok and Vysoké Tatry. The primary sector of the economy – agriculture but mostly water management, noticeably changes the representation of the individual elements of the landscape structure. In the sphere of industry, many enterprises were established in the central part of the Poprad basin at the turn of the 19th and 20th century. The transportation in the area of Poprad basin is a notable factor and initiator of changes of the landscape structure. The basin is intersected by roads and railways of international, national and regional importance. The international airport Poprad – Tatry is also located here. The transportation has initiated the development of already mentioned industry but particularly the development of tourism in the High Tatras. In the course of the 20th century, the health service, trade, services as well as tourism (and with them connected development of relevant material-technical facilities which form new elements of the landscape structure) gain on the importance. Brand new components of the landscape structure also comprise various playing fields and areas, halls, stadiums and swimming pools.

Recenzovali: Prof. RNDr. Eva Michaeli, PhD.
; Doc. PhDr. RNDr. Martin Boltižiar, PhD.